

Я була народжена у лютому 1938 року двома людьми, обставини життя кожного з яких жодним чином не заохочували заводити потомство. Самі вони з'явилися на світ у набагато спокійніші часи.

Моя мама була первісткою чоловіка, який замолоду зубожів, та по одруженні надбав майна і став заможним землевласником. Я не натякаю на полювання за приданим, ні. Мій дід Йоргіс закохався безтямно у мою бабусю Ельпиду Петмезас, усупереч будь-яким суспільним нормам чи економічному зиску. Вони походили з близьких селищ на мессинській рівнині. Мені думается, побачитися вони могли на якихось місцевих гуляннях, де Йоргіс грав на бузукі мелодії до танців «сиртос» та «каламатьянос», а юна Ельпіда танцювала під цю музику, цнотливо йдучи у пару лише з найближчими родичами. Почуття наринули мов повінь, в унісон стверджували обидві сторони. Вони і з виду пасували до пари: обоє несказанно красиві. Ельпіда була чорнявка з білою ніжною шкірою, Йоргіс — високий, міцно збитий, білявий парубок з підкрученими вусами. Він належав до того покоління, яке вперше почало привселюдно вбиратися у «франкське»¹, коли його батько ще ходив у фустанелі². Пелопоннес, XIX століття...

Та можливості отримати руку Ельпиди в Йоргіса не було. Між ним, тридцятилітнім майстром на всі руки, то мисливцем, то погоничем, то мандрівним музикою, в хаті якого як були, так і лишалися голі стіни, та Патмезасами, які для обробляння своїх угідь мали сорок наймитів, пролягло нездоланне провалля... Гадаю, однак, що Йоргіс довго

¹ У грецькому просторіччі цей прикметник означає будь-що європейське.

² Чоловіча спідниця, елемент традиційного народного костюма кількох регіонів материкової Греції та інших регіонів Балкан. Зараз частина уніформи президентської гвардії.

голову собі не ламав. Однієї днини, коли Ельпіда поїхала до зубного лікаря (звичайна собі подорож від її села до Каламати — дві кобили попереду, дві позаду, а посередині вісюк, на якому в сідлі сиділа молода панночка), він підстеріг її з друзями на зворотному шляху. Коли валка наблизилася до них, на дорогу вийшов сам заводій із рушницею в руці. «Даєте мені жінку?» — голосно запитав він подорожніх. «Краще йди проспися!» — відповіли охоронці юнки. Пролунало кілька пострілів, лишаючи одного з них убитим, а трьох інших пораненими. У сум'ятті, що настало, Йоргіс викрав Ельпиду і відвів її до печери в горах на ночівлю. Зранку добровільно здався жандармам. Відбувся суд, і його кинули на — хтось каже п'ять, хтось сім — років до буцегарні у Бурдзі. Сидів собі й оком не моргнув. Жінкою своєю він її вже зробив, не могли вони тепер її видати ні за кого іншого...

Після звільнення з тюрми зіграли весілля, і пішли в подружжя одне за одним дітки. Ахіллеас та Кир'якос, за ними Анна, моя мама, потім Катерина (яка померла немовлям), Алкміні — їм подобалося давати своїм дітям давньогрецькі імена, а останньою народилася Теона. І все — за п'ятнадцять років, у період між 1905-м та 1920-м роками.

Чи була в хлопців родини якась особлива схильність до навчання? Чи просто заможна селянська родина воліла честолюбно дати найкращу освіту своїм синам? Як би там не було, обидва брати по завершенні школи подалися до Атен і вступили до університету. Ахіллеас — на теологічний, а Кир'якос — на юридичний факультет.

Улітку вони вертались до села, та замість того, щоб ставати до роботи на полі, лягали в тіні дерев і ненажерливо ковтали марксистські брошури. Хто їх посвятив у комуністичний рух? Ніхто того не відав. Коли старий Йоргіс запитав їх руба, зло відміряючи слова, Ахіллеас дав йому відсіч, так йому здавалося самому, хоча більшість вважала, що він просто виставив себе на глум: «Юнак, який у наші дні не стає комуністом, або несусвітній дурень, або позбавлений чуттів

пень. Це все одно, що в 1821 році бути проти Революції¹...» Перед такою впевненістю батько лише знизав плечима.

Ввечері Ахіллеас пішов займатися комуністичною агітацією в сільському кафені, а Кир'якос лишився вдома ідеологічно підковувати сестер.

«Комунізм, за Леніним, є радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Кир'якос вирішив зупинитися на другій частині визначення і почав описувати дівчатам, як у найближчий час проведуть електрику на Пелопоннес, і тоді більшість видів праці автоматизується, її виконуватимуть чудові пристрої, а відстань від Каламати до Атен практично миттю долатимуть потяги на повітряних подушках. Сестри вибалушили очі, сприймаючи візії наукової фантастики за навернення в політичну ідеологію...

До Атен Анна поїхала на паротязі, на коптюку, як його називали, і подорож тривала півтора дня. До цього у родині три дні велися нескінченні баталії з батьком. Власне, її батько ті баталії вів із самим собою. Він розривався між тим, щоб відпустити Аннулу (яка була викапаний він, якщо говорити про моторність), дати їй побачити світ широкий, і тим, щоб утримати дочку в селі. «Якщо вже так кортить мене тут ув'язнити, якомога швидше видавай заміж, щоб я понароджувала дітей, а тоді повипускала їх на волю...» — сказала йому насамкінець Анна й однією фразою виграла битву.

В місті вона зупинилась у кімнатці, яку знімали брати біля підніжжя Лікавіттоса. Склала іспити до Школи красивих мистецтв і вступила завдяки флірту з іншим вступником, згодом дуже відомим художником, який замість неї намалював та передав, щоб вона видала їх за свої, й оголену натуру, і натюрморт. Однак вона не провчилася і дня. Комуністична молодь, до лав якої Анна поспішила вступити, дала їй наказ влаштуватися на ткацьку фабрику і там напучувати працівниць.

¹ Революція 1821 р. та наступна національно-визвольна боротьба завершилася утворенням грецької держави (королівства Греція). (Тут і далі - прим. перекл.)

Мені невідомо, чи мала вона пропагандистський хист, чи за вітриною пролетарки проглядав образ дівчинки, яка завжди мала всього вдосталь. Та Анна не була з тих, хто легко змінює курс. З тієї миті, як вона стала на службу соціалістичним ідеям, вона виконувала свій обов'язок непохитно, готова сплатити за це будь-яку ціну.

Навпаки, її брат Ахіллеас мав вітер у голові чи, сказати б, надзвичайно широкі погляди: залежить, з якого боку подивитися. Завершивши університетське навчання, він отримав призначення викладача теології в школі. На першому ж занятті він сказав учням, що не слід вірити у всілякі дурниці і що Бога не існує. Звісно, того ж самого дня його звідти витурили. Щоб не потрапити на заслання, де, певно, він був би на ножах з консервативними комуняками, оскільки нещодавно приєднався до троцькістів, він вирішив утекти з Греції. Багато років поневірявся Європою, хапаючись за будь-яку роботу, а після Другої Світової опинився в Ізраїлі, де обзавівся численним потомством. У Тель-Авіві його знала кожна собака через дивацьку поведінку: він убирався в чорний костюм, ішов до моря, і там, стоячи на узбережжі зі скуйовдженим від вітру волоссям, ставав демонстративно в позу, розгортав книжку і декламував з неї цілі пасажі. «Я — мандрівник думки», — відрекомендував він себе незнайомцям...

1933 року Анна, в свої 22, була однією з найвродливіших комуністок. Білява, висока та гнучка, як батько, проте дуже сувора на вигляд, що і відлякувало чоловіків, і неймовірно вабило водночас. Подружка якось сказала їй, що товариш Армаос хотів би з нею познайомитися.

— Це депутат нашої партії? — здивовано перепитала Анна.

— Так, саме він!

II

Андоніс Армаос, мій батько, був старший за неї на п'ять років, але прожив незрівнянно буремніше життя. Народжений 1906 року в малоазійській Муданьї, він був другим

сином торговця, який усього досягнув сам працею своїх рук і, крім продажу олії, контролював також рибний ринок їхнього містечка. Він зрання скуповував усю рибу, а тоді або розпродавав містянам, або засолював і відсилав до Пруси, Константинополя, а може, й далі. Мій дід Анастис регулярно подорожував до Варни та Одеси, не міг жити без кальяна та цінував добре ципуро¹. Це був лисий товстенький коротун, завжди бездоганно вбраний, із золотим годинником у кишені жилетки. Він узяв за себе — по любові — бідну дівчину Севасті та привів із нею у світ шістьох дітей: Йорданіса, Андоніса, Янноса, Петроса, Фані й Маркеллу.

Висадка грецької армії на узбережжі Малої Азії 1919 року² зовсім не наповнила Анастиса ентузіазмом. Навпаки! З перших хвилин він не вважав цю операцію справедливим утіленням «споконвічних сподівань нації», натомість початком довгої війни, яка не віщувала нічого доброго. Патетичні висловлювання тутешніх греків про те, що король Александр покрие вінцем своє чоло в Святій Софії та проголосить себе Імператором Еллінів, його лякали.

— А турки куди подінуться? — допитувався він.

— Під три чорти! — відповідали найбільш запальні і скоса поглядали на нього, підозрюючи в недостатній патрі-

¹ Виноградна горілка.

² Ідеться про початок Другої грецько-турецької війни (1919–1921), спричиненої крахом Османської імперії внаслідок поразки в Першій Світовій війні та посиленням у Греції ідей ірредентизму і паралельним ультрарадикальним націоналізмом младотурків. Після завершення Першої Світової війни країни-переможниці планують розподіл Османської імперії і практично вводять війська на її територію. Севрський мирний договір має закріпити розподіл країни, але провокує запеклий опір руху младотурків. Через політичні інтриги союзницької країни зберігають позицію спостерігача, тоді як Греція продовжує воєнні дії, зокрема через загрозу повторення етнічних чисток. Зрештою відновлена турецька армія на чолі з Мустафою Кемалем Ататюрком завдає поразки грецьким силам, вдається до етнічних чисток, і в 1923 р. Туреччина укладає Лозанський мир, згідно з яким між Грецією й Туреччиною відбувається обмін населенням зі спірних територій. Ці події отримують у грецькій історіографії назву Малоазійської катастрофи.

отичності. Програш Венізелоса¹ на виборах 1920 року його ще більше занепокоїв. Чим далі заходили грецькі вояки в анатолійський глиб Туреччини, а турки перегруповували сили під керівництвом Кемаля, тим більше він відчував, що сидить на розпечених жаринах. Практично ніхто з друзів чи знайомих не поділяв його занепокоєння. Даремно він використовував свій авторитет церковного старости та інтуїцію торговця, щоб хоч трохи їх розворушити.

Навесні 1922 року він прийняв остаточне рішення: домовився з потенційними покупцями про продаж свого нерухомого майна, продав права на володіння рибним ринком і перевіз родину до безпечного Константинополя, де його первісток Йорданіс навчався в американському Роберт-коледжі.

— Навіщо зараз їхати? — до останнього дня випитували інші.

— Тому що прийдуть турки і вам кишки випотрошать!

Ледь язик не стер, повторюючи одне й те саме. Йому настільки не вірили, що за спиною почали пліткувати, ніби є якась таємна причина, ймовірно, сімейний скандал, через який родина так спішно має залишити обжиті місця.

День від'їзду з Муданьї став для мого батька найбільш емоційно виснажливим з усього, що він потім бачив у житті. З якоїсь дивної причини, певно, роль зіграла віра у прикмети, мій дід Анастис вирішив відправити до Константинополя жінку з дітьми одним рейсом, а решту майна (килими, золоті прикраси з британськими соверенами) — наступним. І всю відповідальність за збереження вантажу

¹ Елефтеріос Венізелос (1864–1936) — одна з найяскравіших політичних фігур Греції 1 пол. XX ст. Засновник ліберальної партії, що часто призводило до конфліктів з королем, палкий прихильник «Великої Ідеї» (грецької іредентистської ідеології), внаслідок чого країна з 2 пол. XIX ст. приєднує чимало територій, де проживали етнічні греки. Був одним з ініціаторів повстання на Криті, внаслідок чого острів возз'єднався з Елладаю. Під час Першої Світової війни підтримував Антанту, через що потрапив у конфронтацію з германофілом Константином I. Поляризація суспільства на монархістів та венізелістів часто призводить до політичного хаосу.

поклав на свого шістнадцятирічного сина. Ось так Андоніс залишився сам, з револьвером у кишені, з ранку до ночі стерегти десятки баулів, торб та скриньок, звалених купою на пристані, в очікуванні корабля, на який усе це добро треба було завантажити.

Його приятелі й однокласники прийшли підтримати друга і сиділи разом із ним під розпеченим промінням сонця, жаліючи жертву батьківської сваволі.

— Твій батько з'їхав з глузду, а розплачуєтесь ви... — нарешті наважився висловитися його найближчий друг. Андоніс скося глянув на нього і промовчав. — Ось, із дня на день грецьке військо візьме Анкару... — з притиском продовжив товариш. — Якби я був на твоєму місці, не знаю, що зробив би. З одного боку, «шануй батька свого та матір», а з іншого... Ти хоч пробував з ним поговорити? Відмовити? Звісно, він тебе слухати б не став! З якого це дива тебе слухати? Скажи-но інше. Якби на тебе накиннулися якісь злодії, ти спустив би гачок? Ти поставив би на кін власне життя через рішення, яке вважаєш безглуздим?

Андоніс, ні хвили не роздумуючи, витяг револьвер і шмальнув йому між ніг. Куля впилася в дошки причалу, але нікого не зачепила. Від пострілу портом розбіглася луна.

— Ти теж сказився? — заверещав ліпший приятель. — Навіжені, яке їхало, таке й здибало...

Андоніс знову зарядив зброю, підвів дуло, щоб відправити того до праотців. Нажаханий приятель сахнувся назад, водночас вигукуючи прокльони та благання, перечебився і шубовснув у море.

Згодом син передав батькові його майно цілим та неушкодженим. Те, що він виправдав довіру, наповнило Андоніса почуттям самовпевненості. І переконало, що він здатен виконати ще одну, набагато складнішу місію...

Взимку, коли 1922 рік поступався місцем 1923-му, в Константинополі діда Анастиса (який ніяким дідом не був, а був досить жвавим паном, що розміняв п'ятий десяток літ) роздирали протилежні почуття. З одного боку, він відчував страшне полегшення через те, що винятково через власну